

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ФОРМУВАННІ ТА ОБ'ЄДНАННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

© 2017 ГРИЦАЄНКО М. І.

УДК 352.075

Грицаєнко М. І. Місце соціального капіталу у формуванні та об'єднанні територіальних громад

Метою статті є дослідження механізмів активізації об'єднання територіальних громад на основі формування та використання соціального капіталу. Розкрито актуальність дослідження адміністративної та територіальної реформ на засадах об'єднання територіальних громад з позицій формування та використання соціального капіталу. Проаналізовано результати децентралізації влади, висвітлено переваги та недоліки процесу. На основі опрацювання публікацій з вказаної проблеми визначено сутність понять «група», «територіальна група», розкрито їх складові та взаємозв'язок із соціальним капіталом. Запропоновано застосування інтегрованого оцінювання на основі методу експертних оцінок, яке надає можливість визначити соціально-економічну ефективність діяльності окремої територіальної громади, порівнювати діяльність територіальних громад та їх об'єднань у регіоні, а також з'ясувати доцільність створення ОТГ. Перспективою подальших досліджень є аналіз напрямів інституційних перетворень, які сприятимуть реалізації механізмів забезпечення ефективного розвитку соціального капіталу територіальних громад та ОТГ.

Ключові слова: територіальна група, об'єднання територіальних громад, соціальний капітал, довіра, норми, соціальні мережі, експертна оцінка, соціально-економічна ефективність.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 30.

Грицаєнко Микола Ігоревич – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Таврійський державний агротехнологічний університет (пр. Богдана Хмельницького, 18, Мелітополь, Запорізька обл., 72315, Україна)

E-mail: nick.gric@gmail.com

УДК 352.075

UDC 352.075

Грицаєнко Н. И. Место социального капитала в формировании и объединении территориальных громад

Целью статьи является исследование механизмов активизации объединения территориальных громад на основе формирования и использования социального капитала. Раскрыта актуальность исследования административной и территориальной реформ на основе объединения территориальных громад с позиций формирования и использования социального капитала. Проанализированы результаты децентрализации власти, освещены преимущества и недостатки процесса. На основе изучения публикаций по указанной проблеме определена сущность понятий «группа», «территориальная группа», раскрыты их составляющие и взаимосвязь с социальным капиталом. Предложено применение интегрированного оценивания на основе метода экспертных оценок, которое позволяет определять социально-экономическую эффективность деятельности отдельной территориальной громады, сравнивать деятельность территориальных громад и их объединений в регионе, а также выяснять целесообразность создания ОТГ. Перспективой дальнейших исследований является анализ направлений институциональных преобразований, способствующих реализации механизмов обеспечения эффективного развития социального капитала территориальных громад и ОТГ.

Ключевые слова: территориальная группа, объединение территориальных громад, социальный капитал, доверие, нормы, социальные сети, экспертная оценка, социально-экономическая эффективность.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Формул.:** 1. **Библ.:** 30.

Грицаєнко Николай Игоревич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства, торговли и биржовой деятельности, Таврический государственный агротехнологический университет (пр. Богдана Хмельницкого, 18, Мелітополь, Запорізька обл., 72315, Украина)

E-mail: nick.gric@gmail.com

Gritsaenko M. I. The Place of Social Capital in the Formation and Integration of the Territorial Communities

The article is aimed at studying the mechanisms for activating the integration of territorial communities through the formation and use of social capital. The relevance of the study of administrative and territorial reforms based on the integration of the territorial communities from the perspective of the formation and use of social capital has been disclosed. The results of decentralization of power have been analyzed, and the advantages and disadvantages of this process have been highlighted. On the basis of studying publications on the indicated issue, the essence of the concepts of «community» and «territorial community» has been defined, their constituents and relationships with social capital have been disclosed. The article proposes application of an integrated estimation based on the method of expert estimations, which allows for the determination of the socio-economic performance of a single territorial community (STC), comparison of the activities by territorial communities and their integrations in the region, as well as the desirability of creating a STC. Prospect for further research is an analysis of the directions of institutional change, which facilitate the implementation of mechanisms for the effective development of social capital of both the territorial communities and the STC.

Keywords: territorial community, integration of territorial communities, social capital, trust, norms, social networks, expert estimation, socio-economic efficiency.

Fig.: 1. **Tbl.:** 3. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 30.

Gritsaenko Mykola I. – PhD (Economics), Senior Lecturer of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, Tavria State Agrotechnological University (18 Bohdana Khmelnytskoho Ave., Melitopol, Zaporizka obl., 72315, Ukraine)

E-mail: nick.gric@gmail.com

Удосконалення системи місцевого самоврядування шляхом підвищення участі громадян у процесах прийняття місцевих управлінських рішень потребує визначення місця соціального капіталу в активізації об'єднання територіальних громад (ОТГ).

Територіальні громади та їх об'єднання вивчалися такими науковцями, як О. Бобровська [2], О. Голов-

ня [4], Т. Кравченко [8], Є. Кулакова [10], М. Нагорна [12], О. Остапенко [13], О. Тур [27] та багатьма іншими. При цьому вплив соціального капіталу на розвиток територіальних громад висвітлювалися В. Пеховим [29], В. Рябоконею [28], О. Шпикуляком [28; 29] та іншими дослідниками. Однак механізми активізації об'єднання територіальних громад на основі формування та викори-

стання соціального капіталу залишаються недостатньо опрацьованими, що обумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета статті – дослідити механізми активізації об'єднання територіальних громад на основі формування та використання соціального капіталу.

Система адміністративно-територіального устрою багатьох країн Європи базується на принципі субсидіарності – розподілі повноважень між рівнями управління, коли кожен вищестоящий рівень влади є допоміжним (субсидіарним) по відношенню до нижчого і вирішує тільки ті завдання, з якими він може впоратися найбільш ефективним чином. У *табл. 1* наведені основні повноваження органів місцевого самоврядування деяких європейських країн. Серед найбільш розповсюджених завдань територіальних громад – опікування початковою освітою, соціальний захист населення, регулювання послуг ЖКГ, розвиток культури та спорту, планування територіального розвитку, громадський транспорт тощо.

Такий підхід до управління сприяє зростанню рівня довіри населення до органів державної влади та місцевого самоврядування, надає територіальним громадам більшої фінансової незалежності та дозволяє ефективніше використовувати місцеві ресурси для стимулювання економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Об'єднання територіальних громад надає можливість отримати фінансову самодостатність, брати участь у проєктах міжнародної технічної допомоги ОТГ, використовувати кошти на розвиток власної території, робити інвентаризацію земель, об'єктів соціальної сфери, податкових надходжень, оптимізувати існуючі та отримувати нові послуги тощо. В Україні на початок 2017 р. створено 413 ОТГ, що становить лише 39% від запланованого у відповідних Перспективних планах [15]. Найбільша кількість ОТГ зосереджена в Тернопільській, Дніпропетровській та Житомирській областях (відповідно 36, 34 та 32 ОТГ), найменша – у Кіровоградській та Донецькій (по 7 ОТГ відповідно), Харківській та Закарпатській (по 5 ОТГ відповідно), Луганській (4 ОТГ) та Київській (2 ОТГ) областях. Проблеми реформування адміністративно-територіального устрою обумовлені недостатньою компетентністю ініціаторів співробітництва територіальних громад, невмінням урахувати інтереси іншої сторони, низькою фінансовою спроможністю окремих територіальних громад, побоюваннями місцевої влади втратити контроль над муніципальними об'єктами, відсутністю підтримки з боку районних та обласних органів виконавчої влади тощо.

Для пошуку шляхів подолання проблем, пов'язаних з об'єднанням територіальних громад, необхідно звернутися до теоретичних основ цього явища, для чого, перш за все, визначити сутність понять «громада» (*табл. 2*) і «територіальна громада» (*табл. 3*).

Підходи до трактування сутності поняття «громада» умовно можна поділити таким чином: «спільнота людей, об'єднаних за будь-яким принципом» (тлумачні словники української мови [3; 6; 17; 25; 26]); «соціальна

одиниця» (Головня О. [4, с. 135], Огієнко І. [5, с. 304], Сила В. [21, с. 89]); «адміністративно-територіальна одиниця» (Нагорна М. [12, с. 393], Слєпцов В. [22, с. 315], Тур О. [27, с. 80]).

Вважаємо, що в економічних дослідженнях найбільшу увагу привертає спільнота людей, об'єднаних саме за територіальним принципом, тому розглянемо трактування поняття «територіальна громада» (див. *табл. 3*). Підходи науковців до визначення сутності поняття «територіальна громада» умовно можна поділити на групи: «жителі адміністративно-територіальної одиниці» (Конституція України [7], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [18]); «частина громадянського суспільства» (Кравченко В. [8, с. 69], Остапенко О., Барановська Т. [13]); «комплексне трактування» (Батанов О. [1, с. 52], Бобровська О., Шумік І. [2, с. 24], Кулакова Є., Бречко А. [10, с. 47], Лисенко І. [11, с. 364], Сах Д., Урсу О. [20, с. 13]).

Лауреат Нобелівської премії з економіки Е. Остром визначає територіальні громади як чітко визначені групи індивідуальностей, які, визначивши правила користування спільним ресурсом, у відповідності до локальних умов, створюють довгострокові інституційні об'єднання для моніторингу використання ресурсу, вирішення конфліктів, адміністрування санкцій [14]. На наш погляд, мотиви та стимули соціальних дій відносно використання спільних ресурсів задля задоволення індивідуальних потреб суб'єктів спільноти – це спільні економічні інтереси, носієм яких соціум територіальної громади.

Таким чином, *територіальна громада* – це складна ієрархічна соціально-політико-економічна система, яку слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих рис спільноти, яка об'єднана за територіальною ознакою та є частиною соціуму, первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а також носієм спільних економічних інтересів.

Взаємовідносини всередині окремої територіальної громади згуртовують її суб'єктів завдяки спільним інтересам і підтримують неформальні контакти з метою отримання взаємної вигоди й допомоги. Таким чином формується соціальний капітал територіальної громади – сукупність здатних приносити дохід зв'язків та соціально-економічних відносин, які виникають у певній соціальній мережі на основі існуючих норм та довіри.

Визначення місця соціального капіталу в становленні та розвитку територіальних громад та ОТГ потребує усвідомлення, що останні є зосередженням економічних, соціальних, культурних та політичних інтересів його населення. Встановлені в суспільстві способи взаємовідносин, які тісно пов'язані з морально-етичними та культурними нормами та цінностями, безпосередньо впливають на соціально-політичне становище та визначають економічний розвиток регіону. Саме на інституційному контексті соціального капіталу наголошують В. Пехов [29], В. Рябоконт [28], О. Шпикуляк [28; 29].

Місце соціального капіталу у формуванні та функціонуванні територіальних громад та ОТГ наведено на *рис. 1. Соціальні мережі, як найбільш важливі ознаки соціального капіталу, формуються на рівнях взаємодії*

Таблиця 1

Повноваження органів місцевого самоврядування територіальних громад європейських країн

Країна	Повноваження органів місцевого самоврядування територіальної громади																				
	планування територіального розвитку	початкова освіта	соціальний захист	утримання муніципальних доріг	громадський порядок	охорона довкілля	розвиток культури, спорту та туризму	регулювання послуг ЖКГ	будівництво	розвиток місцевої інфраструктури	пожежна охорона	охорона здоров'я	громадський транспорт	місцеві податки	управління земельними ресурсами	видача ліцензій на комерційну діяльність	управління комунальними підприємствами	громадські послуги	збереження культурних пам'яток	місцевий торговельний і промисловий розвиток	
<i>Баварієнська система адміністративно-територіального устрою</i>																					
Франція	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Німеччина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Трирівнева система адміністративно-територіального устрою</i>																					
Італія	+		+	+		+	+	+	+												
Польща		+	+									+									
Чехія	+		+		+																
Румунія		+	+		+								+								+
Україна	+	+		+	+								+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Дворівнева система адміністративно-територіального устрою</i>																					
Нідерланди		+	+																		+
Данія		+																			+
Швеція		+		+																	
Норвегія		+	+																		+
Естонія	+	+	+																		
Литва	+	+																			
Болгарія				+																	+
<i>Однорівнева система адміністративно-територіального устрою</i>																					
Латвія		+			+																+

Джерело: складено за [9; 15; 16; 23; 24].

Трактування сутності поняття «грумада»

Автор(-и), джерело	Трактування сутності поняття «грумада»
Грумада як спільнота людей, об'єднаних за будь-яким принципом	
Бусел В. [3, с. 262]	1. Група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і т. ін. 2. Об'єднання людей, що ставлять перед собою певні спільні завдання; організація. 3. (іст.) В Україні та Білорусі – поземельне селянське об'єднання, а також збори членів цього об'єднання. 4. Організація української ліберально-буржуазної інтелігенції в 60–90-х рр. XIX ст.
Івченко А. [6, с. 76, 77]	1. Група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів, місця проживання. 2. Об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання
Калашник В. [25, с. 190]	1. Група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів. 2. Організація, яка має спільні інтереси, завдання. 3. (іст.) В Україні – поземельне селянське об'єднання; збори цього об'єднання. 4. (іст.) Назва спілки української інтелігенції наприкінці XIX ст.
Ковальова Т., Коврига Л. [26, с. 144]	Група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів
Кухта Б. [17, с. 102–103]	...сукупність людей, об'єднаних на основі загальних територіальних, етнічних, культурних, мовних, релігійних, виробничих та інших інтересів ..., загальної системи управління і соціальної структури
Грумада як соціальна одиниця	
Головня О. [4, с. 135]	Це вільна, відкрита, відповідальна, думаюча спільнота та суб'єкт усіх перетворень
Огієнко І. [5, с. 304]	Окреслена спільнота людей в рамках даного суспільства; напр. сільська грумада, церковна грумада, студентська грумада (організація) і т. д.
Сила В. [21, с. 89]	Грумади стають тим соціальним простором, де все більш активно проявляють свої переваги форми та методи суспільних ініціатив
Грумада як адміністративно-територіальна одиниця	
Нагорна М. [12, с. 393]	Грумада є первинною, базовою та головною одиницею в системі адміністративно-територіального устрою України, його опорною конструкцією
Слепцов В. [22, с. 315]	Грумада має всі ознаки мікродержави: окреслену територію, органи влади, свій парламент – раду, економічний сектор, представлений підприємницькими структурами всіх форм власності, грумадський сектор
Тур О. [27, с. 80]	Грумада є базовим рівнем адміністративно-територіального устрою, що має стати основою для збільшення ефективності місцевого самоврядування

Таблиця 3

Трактування сутності поняття «територіальна грумада»

Автор(-и), джерело	Трактування сутності поняття «територіальна грумада»
1	2
Територіальна грумада як жителі адміністративно-територіальної одиниці	
Конституція України, ст. 140 [7]	Жителі села чи добровільне об'єднання у сільську грумаду жителів кількох сіл, селища та міста
Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 1 [18]	Жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр
Територіальна грумада як частина громадянського суспільства	
Кравченко В. [8, с. 69]	Територіальна грумада є тим самоврядним соціальним осередком, формування та оптимальне функціонування якого стане передумовою побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні. Територіальна грумада – це частина громадянського суспільства, яке являє собою велику самоорганізовану систему, що складається з багатьох інститутів і асоціацій людей
Остапенко О., Барановська Т. [13]	Територіальна грумада є тим самоврядним соціальним осередком, формування та оптимальне функціонування якого стане передумовою побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні. Територіальна грумада як первинний системоутворюючий елемент місцевого самоврядування насамперед є «природною» корпоративною одиницею, автономність якої виходить не з державної влади, а із суверенітету народу

1	2
Комплексне трактування сутності територіальної громади	
Батанов О. [1, с. 52]	Територіальна громада – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (зокрема, демографічний і територіальний (земляцький) зв'язок, правовий і політичний зв'язок, майновий (економічний) і професійний зв'язок, мовний і релігійний (соціально-культурний) зв'язок тощо)
Бобровська О., Шумік І. [2, с. 24]	Територіальна громада – соціальна спільнота, яка проживає на одній території, має спільні соціальні потреби й інтереси, здатні свідомо і активно виражати спільну волю і об'єднувати зусилля у вирішенні місцевих справ шляхом виконання самоврядних функцій у різних сферах власної життєдіяльності через реалізацію економічної та соціальної правосуб'єктності
Кулакова Є., Бречко А. [10, с. 47]	Авторське визначення територіальної громади як сукупності фізичних осіб (громадян України, осіб без громадянства, іноземців), пов'язаних спільною територією постійного проживання (в селі, селищі, місті), які мають спільні соціально-культурні, економічні, професійні інтереси, а також мають право здійснювати місцеве самоврядування безпосередньо або через створені нею органи та мають можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем
Лисенко І. [11, с. 364]	Територіальна громада – це спільність людей, об'єднана сталими взаєминами, проживаюча на певній території що здійснює самоврядування через місцеві референдуми, загальні збори, органи місцевої представницької влади (сільські, селищні, міські ради і так далі), органи самоорганізації населення та інші об'єднання громадян з метою реалізації своїх інтересів
Сах Д., Урсу О. [20, с. 13]	Під територіальною громадою розуміють групу людей, які проживають на певній території, поділяють спільні цінності, мають подібні інтереси

окремих членів спільноти територіальної громади (сусідів, працівників та роботодавців, партнерів у підприємницькій та інших сферах діяльності тощо), а також співпраці однієї громади з іншими громадами, створення ОТГ. *Норми*, які характеризують соціальний капітал через доцільність, усвідомлений вибір управлінських рішень, формування на основі заданих соціальних структур – у сучасних умовах доповнюються інноваційністю в підприємницькій діяльності та управлінні, а також створенням загального іміджу територіальної громади або ОТГ. *Довіра*, як ще одна змістовна ознака соціального капіталу, базується на ставленні населення певного регіону до результатів діяльності територіальної громади або ОТГ, до виконання ними своїх соціальних функцій. Ця довіра виражається через суспільне визнання в регіоні досягнень громади та ОТГ, формується завдяки особистим дружнім стосункам членів громади, репутації окремих осіб, а також іміджу організацій, підприємств та установ регіону.

Вважаємо, що вплив соціального капіталу на розвиток територіальної громади та ОТГ визначається через задоволення потреб населення громади в соціальних послугах, вдосконалення соціальної структури громади, сприяння накопиченню людського потенціалу регіону, підвищення ефективності використання суспільних ресурсів, суспільне визнання в регіоні досягнень територіальної громади та ОТГ.

Реалізація важливих соціально-політичних функцій територіальних громад та ОТГ потребує оцінювання соціально-економічної ефективності їх функціонування

відповідно до повноважень власних органів місцевого самоврядування (див. табл. 1). Для цього пропонуємо використовувати показники:

- ✦ *кількісні* (формування бюджету, млн грн на рік; кількість закладів початкової освіти; кількість закладів культури та спорту; залучення інвестицій, млн дол. США на рік; кількість створених нових робочих місць; кількість збережених робочих місць; кількість реалізованих інноваційних проектів; експорт продукції, млн дол. США на рік; обсяг виробництва, млн грн на рік; кількість створених об'єктів інфраструктури; кількість закладів первинної медичної допомоги; кількість енергетичних проектів, що реалізуються при створенні ОТГ; кількість територіальних екологічних проблем, що вирішуються при створенні ОТГ);
- ✦ *якісні* (якість управління земельними ресурсами; якість надання житлово-комунальних послуг; якість організації пасажирських перевезень на території громади; стан пожежної охорони; якість утримання вулиць і доріг на території громади; якість громадської безпеки; якість надання соціальних послуг у громадах).

Пропонуємо застосування інтегрованого оцінювання на основі методу експертних оцінок, для чого необхідно сформувати групу експертів, які мають бути визначені фахівцями у даній сфері, повинні мати широкий кругозір, ерудицію, бачити перспективи. Але для всебічної підтримки населення територіальної громади необхідно, щоб експерти мали незаплямовану репута-

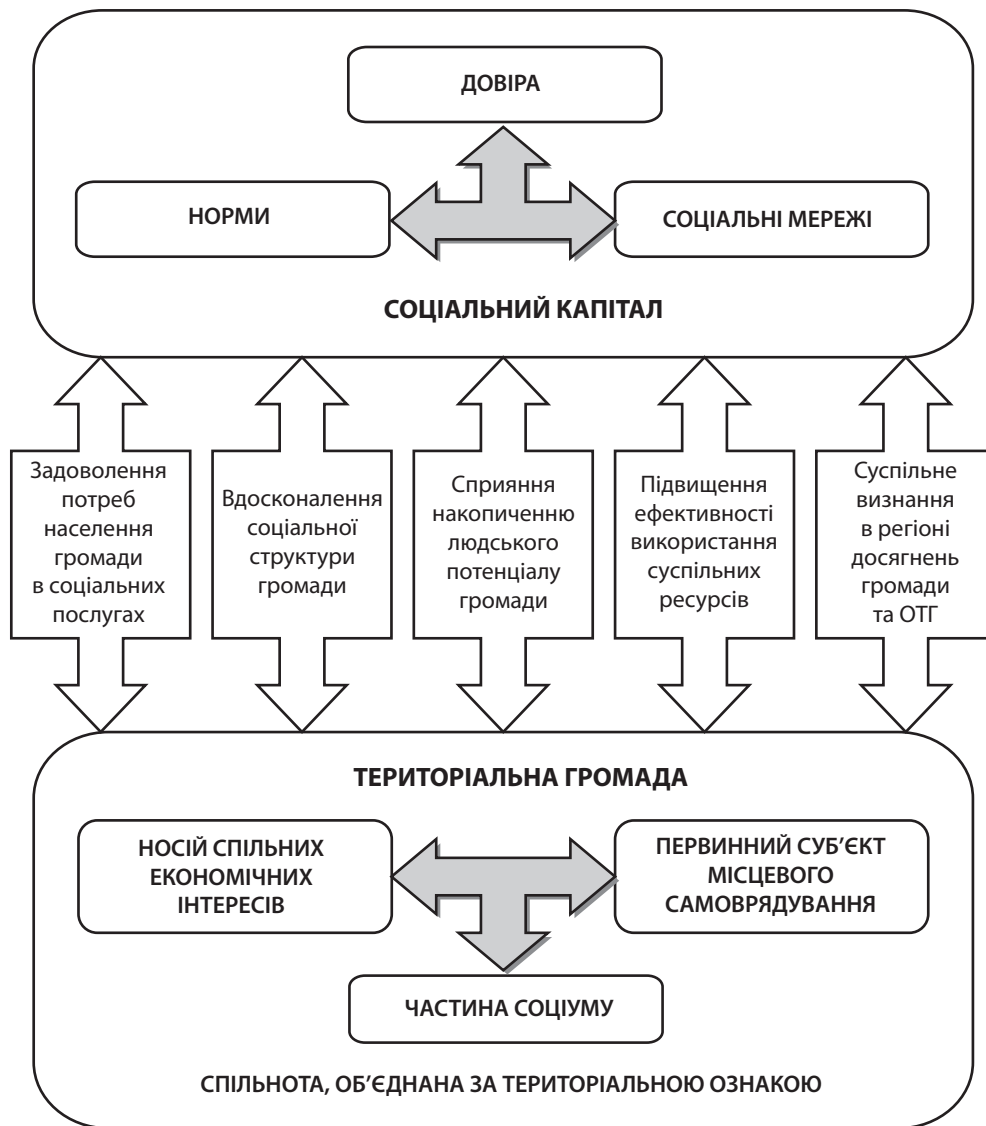

Рис. 1. Місце соціального капіталу в розвитку територіальних громад

Джерело: авторська розробка.

цію та безумовний авторитет. Під час формування експертної групи необхідно визначити кількість членів експертної групи та оцінити їх компетентність [19]. Під час проведення експертного оцінювання кожний експерт повинен зазначити свої власні дані, ступінь обізнаності з даною проблемою, а також ступінь впливу наведених факторів на стан проблеми, що досліджується. Результати експертного оцінювання підлягають подальшому опрацюванню та аналізу. Необхідна і достатня кількість експертів відповідно до статистичного підходу визначається за формулою [30]:

$$N = \frac{t_{\alpha}^2}{\varepsilon_1}, \quad (1)$$

де N – необхідна кількість експертів, осіб;
 t_{α} – показник достовірності для довірчої вірогідності, яка задана для результату, що буде отриманий;
 ε_1 – максимально допустима похибка, яка виражена в частках середнього квадратичного відхилення.

Виходячи із практики та загальноприйнятих тверджень фахівців і науковців, доцільно прийняти $\varepsilon_1 = 0,5$,

і при довірчій імовірності $\alpha = 0,85$ відповідно отримуємо $t_{\alpha} = 1,87$. При таких значеннях згідно з формулою (1) отримуємо $N = 7$. Саме ця кількість експертів вважається найбільш розповсюдженим випадком.

ВИСНОВКИ

Вважаємо, що всебічне залучення населення до оцінки діяльності територіальної громади та/або ОТГ буде сприяти зростанню довіри та згуртованості між членами спільноти, її довіри до органів місцевого самоврядування, служити основою для створення та впровадження в життя нових, більш адекватних норм і цінностей, тобто – позитивно впливати на формування та використання соціального капіталу, який, своєю чергою, буде активізувати процеси створення та функціонування територіальних громад та їх об'єднань.

Перспективами подальших досліджень є дослідження напрямів інституційних перетворень, які сприятимуть реалізації механізмів забезпечення ефективного розвитку соціального капіталу територіальних громад та ОТГ.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Батанов О.** Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципального права в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 2. С. 51–57.
2. **Бобровська О. Ю., Шумік І. В.** Корпоративне управління соціальним розвитком територіальних громад: монографія. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2014. 232 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/уклад, і голов. ред. В. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. **Головня О. М.** Проблеми інструментарію розвитку місцевого самоврядування в умовах забезпечення стабілізації економіки. *Бізнес Інформ*. 2013. № 11. С. 132–137.
5. Етимологічно-семантичний словник української мови: у 7 томах/уклад. І. Огієнко. – Вінніпег: Товариство «Волинь», 1979. Т. 1. 365 с.
6. **Івченко А.** Тлумачний словник української мови/за ред. В. Галій. Харків: ТОВ «Видавництво Фоліо», 2002. 540 с.
7. Закон України «Конституція України» від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254>
8. **Кравченко Т. А.** Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування: аналіз сучасних наукових досліджень в Україні. *Державне управління*. 2015. № 1. С. 68–75.
9. **Крупіна Н. А.** Зарубіжний досвід адміністративно-територіальної реформи як інструменту удосконалення формування фінансових ресурсів місцевих органів влади. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. пр. 2010. Вип. 39. С. 263–268.
10. **Кулакова Є. В., Бречко А. С.** Щодо поняття та сутності територіальних громад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2014. Вип. 25. С. 44–48.
11. **Лисенко І. О.** Територіальна громада в системі громадянського суспільства. *Глея: науковий вісник*. 2009. Вип. 28. С. 362–372.
12. **Нагорна М. М.** Децентралізаційні реформи в Україні як інструмент розвитку місцевої демократії: правові та політичні аспекти. *Глея: науковий вісник*. 2016. Вип. 110. С. 389–393.
13. **Остапенко О. Г., Барановська Т. М.** Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=909>
14. **Остром Э.** Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности/пер. с англ. М.: ИРИСЭН; Мысль, 2010. 447 с.
15. Офіційний сайт «Децентралізація влади». URL: <http://decentralization.gov.ua/region>
16. **Петришин О. О.** Система місцевого самоврядування в Литві: перспективи використання досвіду в контексті муніципальної реформи в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 265–271.
17. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни/за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. 500 с.
18. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97>
19. **Саати Т.** Принятие решений. Метод анализа иерархий/пер. с англ. Р. Вачнадзе. М.: Радио и связь, 1993. 278 с.
20. **Сах Дж., Урсу О.** Необхідність участі громади у розвитку місцевого самоврядування: глобальний досвід Організації Об'єднаних Націй щодо законодавчого забезпечення // У кн.: Барвіцький В., Батанов О. Муніципальне право зарубіжних країн: навч. посіб. Частина III. Київ: Знання України, 2006. 284 с.
21. **Сила В. Г.** Громадянський поступ в сучасній Україні: чинники та зміст. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2015. № 1. С. 85–90.
22. **Слепцов В. А.** Взаємовідносини органів державної влади з малим і середнім бізнесом // *Матеріали конференції «Wirtschaft und management: probleme der wissenschaft und praxis»* (Nürnberg, Deutschland, 19.12.2014). С. 314–317.
23. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. Аналітична доповідь. Київ: НСД, 2016. 61 с.
24. **Ткачук А. Ф.** Адміністративна реформа в Данії та Латвії: корисний досвід для України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 3. С. 20–26.
25. Тлумачний словник української мови/за ред. В. Калашника. Харків: Прапор, 2005. 992 с.
26. Тлумачний словник української мови/укл.: Ковальова Т., Коврига Л. Харків: Синтекс, 2002. 672 с.
27. **Тур О. В.** Визначення вимог до формування адміністративно-територіальної одиниці базового рівня в Україні. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 76–80.
28. Формування соціального капіталу в інституційному механізмі аграрного ринку/М. Малік, О. Шпикуляк, В. Рябоконт та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 86 с.
29. **Шпикуляк О. Г., Пехов В. А.** Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємства: методологічні аспекти оцінки. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 102–107.
30. **Эйтингон В. Н., Кравец М. А., Панкратова Н. П., Давнис В. В.** Методы организации экспертизы и обработки экспертных оценок в менеджменте. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2004. 44 с.

REFERENCES

Batanov, O. "Terytorialna hromada - pervynnyi subiekt munitsypalnoho prava v Ukraini: poniattia ta oznaky" [Territorial community - the primary subject of municipal law in Ukraine: notions and attributes]. *Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii*, no. 2 (2008): 51-57.

Bobrovska, O. Yu., and Shumik, I. V. *Korporatyvne upravlinnia sotsialnym rozvytkom terytorialnykh hromad* [Corporate management of social development of territorial communities]. Dnipropetrovsk: DRIDU NADU, 2014.

Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy [The etymologically-semantic dictionary of the Ukrainian language]. Vol. 1. Vinnipeh: Volyn, 1979.

Eytingon, V. N. et al. *Metody organizatsii ekspertizy i obrabotki ekspertnykh otsenok v menedzhmente* [Methods for organizing expert evaluation and processing of expert assessments in management]. Voronezh: Izd-vo VGU, 2004.

Holovnia, O. M. "Problemy instrumentariiu rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v umovakh zabezpechennia stabilizatsii ekonomiky" [Problems of the toolkit for the development of local self-government in conditions of stabilization of the economy]. *Biznes Inform*, no. 11 (2013): 132-137.

Ivchenko, A. *Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Interpretative dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Vyd-vo Folio, 2002.

Kravchenko, T. A. "Terytorialna hromada yak pervynnyi subiekt mistsevoho samovriaduvannia: analiz suchasnykh naukovykh doslidzhen v Ukraini" [Territorial community as a primary subject of local self-government: an analysis of modern scientific research in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia*, no. 1 (2015): 68-75.

Krupina, N. A. "Zarubizhnyi dosvid administratyvno-terytorialnoi reformy yak instrumentu udoskonalennia formuvannia finansovykh resursiv mistsevykh orhaniv vlady" [Foreign experience of administrative-territorial reform as an instrument for improving the formation of financial resources of local authorities]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 39 (2010): 263-268.

Kulakova, Ye. V., and Briechko, A. S. "Shchodo poniattia ta sutnosti terytorialnykh hromad" [Concerning the concept and essence of territorial communities]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. Ser.: Pravo, no. 25 (2014): 44-48.

[Legal Act of Ukraine] (1996). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254>

Lysenko, I. O. "Terytorialna hromada v systemi hromadianskoho suspilstva" [Territorial community in the system of civil society]. *Hileia: naukovyi visnyk*, no. 28 (2009): 362-372.

[Legal Act of Ukraine] (1997). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97>

Malik, M. et al. *Formuvannia sotsialnogo kapitalu v instytutsiinomu mekhanizmi ahrarnoho rynku* [Formation of social capital in the institutional mechanism of the agrarian market]. Kyiv: NNTS «IAE», 2017.

Nahorna, M. M. "Detsentralizatsiini reformy v Ukraini yak instrument rozvytku mistsevoi demokracji: pravovi ta politychni aspekty" [Decentralization reforms in Ukraine as a tool for the development of local democracy: legal and political aspects]. *Hileia: naukovyi visnyk*, no. 110 (2016): 389-393.

Ofitsiinyi sait «Detsentralizatsiia vlady». <http://decentralization.gov.ua/region>

Ostrom, Ye. *Upravlyaya obshchim: evolyutsiya institutov kolektivnoy deyatelnosti* [Managing the general: the evolution of collective institutions]. Moscow: IRISEN; Mysl, 2010.

Ostapenko, O. H., and Baranovska, T. M. "Terytorialni hromady iak pervynnyi subiekt mistsevoho samovriaduvannia ta realizatsii munitsypalnoi polityky" [Territorial communities as the primary subject of local self-government and the implementation of municipal policy]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2015. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=909>

Petryshyn, O. O. "Systema mistsevoho samovriaduvannia v Lytvi: perspektyvy vykorystannia dosvidu v konteksti munitsypalnoi reformy v Ukraini" [Local Government System in Lithuania: Prospects for Using Experience in the Context of Municipal Reform in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, no. 3 (2013): 265-271.

Politychna nauka. Slovnyk: katehorii, poniattia i terminy [Political Science. Dictionary: categories, concepts and terms]. Lviv: Kalvariia, 2003.

Sakh, Dzh., and Ursu, O. "Neobkhidnist uchasti hromady u rozvytku mistsevoho samovriaduvannia: hlobalnyi dosvid Orhanizatsii Obiednanykh Natsii shchodo zakonodavchoho zabezpech-

ennia" [The need for community participation in local self-government development: United Nations global experience on legislative provision]. In *Munitsypalne pravo zarubizhnykh krain*. Part 3. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2006.

Syla, V. H. "Hromadianskyi postup v suchasni Ukraini: chynnyky ta zmist" [Civic Progress in Contemporary Ukraine: Factors and Context]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofii, psykholohiia, sotsiologhiia*, no. 1 (2015): 85-90.

Sleptsov, V. A. "Vzaiemovidnosyny orhaniv derzhavnoi vlady z malym i serednim biznesom" [Relations between public authorities and small and medium-sized businesses]. *Wirtschaft und management: probleme der wissenschaft und praxis*. Nurnberg, Deutschland, 2014. 314-317.

Saati, T. *Prinyatiye resheniy. Metod analiza ierarkhiy* [Making decisions. Method for analyzing hierarchies]. Moscow: Radio i svyaz, 1993.

Shpykuliak, O. H., and Pekhov, V. A. "Formuvannia ta instytutsionalizatsiia sotsialnogo kapitalu v rozvytku ahrarnoho pidpriemytstva: metodolohichni aspekty otsinky" [Formation and institutionalization of social capital in the development of agrarian entrepreneurship: methodological aspects of evaluation]. *Ekonomika APK*, no. 11 (2015): 102-107.

Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Interpretative dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Prapor, 2005.

Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Interpretative dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Synteks, 2002.

Tur, O. V. "Vyznachennia vymoh do formuvannia administratyvno-terytorialnoi odynytsi bazovoho rivnia v Ukraini" [Determination of requirements for formation of the administrative-territorial unit of the basic level in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 9 (2014): 76-80.

Terytorialna hromada yak bazova lanka administratyvno-terytorialnogo ustroiu Ukrainy: problemy ta perspektyvy reformuvannia. Analychna dopovid [Territorial community as the basic link of the administrative-territorial structure of Ukraine: problems and perspectives of reformation. Analytical report]. Kyiv: NISD, 2016.

Tkachuk, A. F. "Administratyvna reforma v Danii ta Latvii: korysnyi dosvid dlia Ukrainy" [Administrative Reform in Denmark and Latvia: A Useful Experience for Ukraine]. *Universytetski naukovyi zapysky*, no. 3 (2007): 20-26.

Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun, 2005.